

Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî
Sempozyumu, Efteni Oteli Konferans
Salonları,
24-25 Kasım 2007, Gölyaka, DÜZCE

Son dönem Osmanlı âlimlerinden şeyhülislâm vekili Muhammed Zâhid Kevserî Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Düzce Belediyesi tarafından organize edilen ve Türkiye'nin yanı sıra Mısır, Cezayir, Fas, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Katar, Ürdün ve İngiltere'den ilim adamlarının katıldığı uluslararası bir sempozyumla anıldı. Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'den zâhirî ve bâtinî ilimleri alan Kevserî, sempozyum boyunca uzun uzun tartışılacak olan ilmî etkinlikleri kadar siyasî anlamda İslâm ülkelerini sömürülmekten kurtarmak düşüncesiyle de önemli faaliyetlerde bulundu. Kişiliğini şekillendiren tasavvufi, ilmî, siyasî ve içtimâî yönleriyle çok sayıda çalışmaya konu edilen Zâhidü'l-Kevserî ve eserleri, bütün bu yönleriyle sempozyumda tebliğci ve müzakereciler tarafından geniş biçimde müzakereye konu teşkil etti.

Özellikle Düzce halkının yoğun ilgi gösterdiği sempozyumu, yurdun değişik illerinden gelen ilim adamlarının yanı sıra Kevserî'nin yaşayan en önemli talebelerinden Emin Saraç Hocaefendi ve Dr. Muzaffer Özcanoğlu da takip etti. Ehline bilindiği üzere, Kevserî bir sempozyumla ilk defa, ulusal düzeyde olmak üzere, yine Düzce'de merhum Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan Hocaefendi'nin öncülüğünde (9-10 Aralık 1995) düzenlenmişti. Bu ikinci sempozyumda da, baştaki açılış ve sondaki değerlendirme ile birlikte on üç oturum ve otuz iki tebliğde Kevserî İslâmî ilimler açısından muhtelif yönleriyle tetkike konu edildi.

Sempozyumun açılışında SAÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ali Erbaş ile Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Mustafa Kepez birer konuşma yaptılar. Sayın Erbaş konuşmasında, hocaların hocası M. Zâhid Kevserî'yi öğretmenler gününde anmayı uygun gördüklerini ifade edip, medeniyetlerin ilerleyip gerilemesinin, ilim adamlarına verilen değerle doğru orantılı olduğunu belirterek, Kevserî'nin uluslar arası şöhreti bulunan bir âlim olma-

sı yönüyle hakkında sempozyum düzenlenmesini fazlasıyla hakkettiğini vurguladı. Sayın Kepez ise, tarihi şahsiyetlerin bir hazine gibi ortaya çıkartılmasının önemine işaret ederek, Düzce Üniversitesi'nde kütüphanenin bir bölümünü Kevserî'ye ayıracaklarını ve ilk olarak sempozyum tebliğlerini buraya koyarak öğrencileri bu şahsiyeti daha yakından öğrenmeye teşvik edeceklerini ifade etti.

Başkanlığını İ. Kafi Dönmez'in yaptığı birinci oturumda ilk olarak Araş. Gör. İrfan İnce 'Zâhid el-Kevserî'nin Hayatı' başlıklı tebliğini sundu. 1879'da doğan Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin, 1863 yılında Kafkasya'dan göç ederek Düzce'ye yerleşen, ilmiye sınıfına mensup Çerkez bir aileden geldiğini ifade eden İnce, Kevserî'nin ilk eğitimini babasından aldığını, 1893'de gittiği İstanbul'da eğitimini tamamlayarak 1906 yılında Fatih Camii'nde ders vermeye başladığını, 1913'e gelindiğinde ise İstanbul müderrisliği ünvanını aldığını aktardı. Ardından Kevserî'nin 1914'de Kastamonu'da kurulan medreseye tayin edildiğini ve üç yıl sonra da İstanbul'a döndüğünü kaydetti. Kevserî'nin zamanın şeyhülislâmı Mustafa Sabri Efendi'nin vekili sıfatıyla Beyazıt Medresesi'nde dersler verdiğini, 1922 yılında Mısır'a göç ettiğini belirten tebliğ sahibi, Kevserî'nin iki kez kısa süreli Şam'da bulunduğunu, ardından ailesiyle geri dönerek Mısır devlet arşivinde çalıştığını ifade etti. İnce konuşmasında, Kevserî'nin, ilim dünyasıyla sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu, birçok öğrenci yetiştirdiğini, yayınladığı eserlerle ilim ve fikir çevrelerinde önemli bir iz bıraktığını, irili ufaklı pek çok kitap ve makalenin yanı sıra çok sayıda nadide eseri tahkiki ve yayınlanması aracılığıyla ilim dünyasına önemli katkılarda bulunduğunu da belirtti.

Bu oturumda ikinci sırada söz alan Prof. Dr. İsmail Kara 'İlmiye Sınıfının Zihni Çatallaşması' başlıklı tebliğinde; ilmiye sınıfının, klâsik Osmanlı dünyasının neredeyse bütün unsurlarını bir dönüşüme zorlayan ıslahat hareketlerinin çok yönlü tehdit, tahdit ve problemlerine muhatap olmuş bir kurum olduğunu ifade etti. Bu dönüşüm sürecinde ilmiye sınıfının yerinden olması/edilmesi ve sistemi işleten ana unsurlardan biri olma konumunu kaybettiğine işaret eden Kara, bugün anladığımız manada muhafazakâr ve modernist ulemâ ayırımının ortaya çıktığı zeminin de tam da bu noktada teşekkül ettiğini vurguladı. Kara'nın ifadesiyle bu durum bir başka şekilde dile getirilirse; "mektep ve meşrepleri, onların istiklâliyetlerini muhafaza etmek kaydıyla bir üst dil vasıtasıyla tevhit etmesi beklenen ilmiyenin kendi kafası çatallaşmış, ortadan ikiye bölünmüştür." Temel vurgularına işaret ettiğimiz bu tebliğin müzakeresi Yrd. Doç. Dr. Atilla Arkan tarafından yapıldı. Kara'dan sonra Mısır Aynü's-Şems Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mâcide Salâh Mahlûf, "Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Mısır Dönemi" başlıklı tebliğini sundu. Kevserî'nin Mısır'a gidişinden sonraki süreçte yaşadıklarını özetleyen Mahlûf, Kevserî'nin ilmî şahsiyetinin Mısır'da olgunlaştığını, İslâm âleminin fikrî ve içtimâî problemleriyle ilgilenmeye başladığını, akîde, tecdid ve ıslahla ilgili konularda yazılan yazılara

reddiyeler yazmaya başladığını ve bu reddiyelerde hareket noktasının ‘hastalığı bilmeyen devasında ilerleme kaydedemez’ düsturu olduğunu belirtti. Tebliğ sahibi ayrıca, Kevseri’nin Ezher Üniversitesi’nde İslâmî ilimlerin yanında fen ilimlerinin de okutulması gerektiğini vurguladığına işaret etti. Kevseri’nin el yazmalarına karşı büyük ilgi göstererek nice eserleri gün yüzüne çıkardığını; araştırmacı kişiliğiyle, güçlü kalemle kısa sürede Mısır ulemâsı arasında zirveye oturduğunu ve Mısır’ın en önde gelen ilim adamlarının dahi el-Ezher’in yakınlarında ikamet eden Kevseri’den ilim talep ettiklerinin altını çizen Mahlûf, “Bu, Kevseri’nin ne kadar önemli bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır” dedi. Çok sayıda âlim yetiştiren Kevseri’nin temel amacının İslâm’ı zenginleştirmek ve doğru anlaşılmasını sağlamak olduğunu kaydeden konuşmacı, Kevseri’nin müsteşriklerin iddialarına cevaplar veren makaleler yazdığını, sömürgeci kurtulmaları için İslâm ülkelerine çağrılarda bulunduğunu da ifade etti. Bu tebliğin müzakerecisi ise Dr. Suvat Mertoğlu’ydu. İlk oturumun son tebliği, Cezayir Algries Üniversitesi’nden Prof. Dr. Ammâr Ceydel’in sunduğu “M. Zâhid el-Kevseri’nin Görüş ve Eserlerine Genel Bir Bakış” başlıklı tebliğ idi. Ceydel, Kevseri’nin hadisten kelâma, fıkıhtan tarihe, tasavvuftan akâide kadar çok geniş bir yelpazede yaklaşık yüz eser ortaya koyduğunu, eserlerinin değerinin günümüzde daha iyi anlaşıldığını ifade etti. Kevseri’nin eserlerinin büyük kısmının günümüze ulaştığını ancak bir kısmının kayıp olduğunu altını çizen Ceydel, Kevseri’nin hayatının son yıllarında maddî anlamda büyük sıkıntılar çektiğini, çaresiz kalınca her şeyden çok sevdiği kitaplarını satmaya başladığını dile getirdi. Ceydel’in ifadesiyle Kevseri “o kadar onurluydu ki, öğrencilerinin yardım taleplerini geri çeviriyordu.” Tebliğ için Prof. Dr. M. Emin Özavşar’ın hazırladığı müzakere metni, kendisi gelemediği için bir başkası tarafından okundu.

Sempozyumun “M. Zâhid Kevseri, Eserleri ve İlmi Kişiliği” konulu ikinci oturumunu Prof. Dr. Veli Ulutürk yönetti. Oturumun ilk tebliği olan “Kevseri’nin Gazete ve Dergilerdeki İlmi Tartışma Yazıları ve Basılmamış Makaleleri” başlıklı sunum, sempozyuma Ürdün’den katılan Araştırmacı İyâd Ahmed Salem al-Guc’a aitti. İyâd Ahmed tebliğinde Kevseri’nin 1929–1952 yılları arasında çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı makaleleri tanıttı. Tebliğ sahibi, *Mecelletü’l-İslâm*, *Mecelletü Hedyi’l-İslâm*, *Mecelletü’n-Nezir*, *Mecelletü’l-Müslim*, *Mecelletü’ş-Şarki’l-Arabî* gibi dergi ve gazetelerde yazılar kaleme alan Kevseri’nin; dinî ve sosyal alanlarda çeşitli konulara yer verdiğini ifade etti. Kevseri’nin bu makalelerde takip ettiği metodu tahlil eden İyâd Ahmed, yazarın üslubunu da değerlendirdi. İyâd Ahmed’in ifadesiyle “Kevseri’nin yazıları incelendiğinde sözlerinin kısaltılmadığı hatta özetlenmediği dikkati çeker. Kullandığı terimler çok yerli yerindedir. Her kelimeyi özenle seçmiştir. Yazılarında cevap verdiği kişilerin isimlerini zikretmez. Ona göre fikirler ve konular önemlidir, kişiler değil.” İçeriğine kısaca değindiğimiz

tebliğ, Doç. Dr. Şükrü Özen tarafından müzakere edildi. Bu oturumun ikinci tebliğini “İmam Kevseri: Hocaları ve Talebeleri” başlıklı tebliği ile Suudi Arabistan’dan gelen Muhammed er-Reşid sundu. er-Reşid tebliğinde, Kevseri’nin hocaları, rivayetteki metodu, verdiği icâzetler, isnada verdiği önem ve talebeleri gibi konular üzerinde durdu. Muhammed er-Reşid salondakilere alkışlarla karşılanan şu teklifi sundu: Ya bize Türkçe öğretin ya da Kevseri gibi önemli âlimlerinizin eserlerini Arapçaya çevirin! İlim adamlarınızı Arap dünyasına ve dünyaya tanıttın ki, kaybolup gitmesinler.” Bu tebliğin müzakerecisi ise Arş. Gör. İrfan İnce’ydi.

İkinci oturumla eş zamanlı olarak gerçekleştirilen “M. Zâhid Kevseri ve İlişkiler Ağı” adlı üçüncü oturumun başkanlığını Doç. Dr. Bünyamin Erul yaptı. Bu oturum ilk tebliğini İngiltere Exeter Üniversitesi’nden Suûd Sâlih es-Sarhân sundu. es-Sarhân, “1358–1371 Tarihleri Arasında Kevseri’nin, Allame Muhammed Yusuf el-Bennûri’ye Yazdığı Mektupların Sunum ve Değerlendirmesi” başlıklı tebliğinde Kevseri’nin on üç yıllık bu zaman diliminde el-Bennûri’ye kırk beş mektup yazdığını, bu satırların izini sürerek Kevseri’nin ilmî ve şahsî hayatı hakkında önemli ipuçlarının elde edilebileceğini ifade etti. Bu tebliğ de Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özşenel tarafından müzakere edildi. Oturumdaki diğer tebliğ sahibi Muhammed Abdüşşehid en-Nu’mânî, “Kevseri’nin Hint Altkitası ve Pakistan Âlimleriyle İlişkisi” başlıklı tebliğini sundu. en-Nu’mânî tebliğinde, Kevseri’nin Ali el-Muttaki, Ebu’l-Hasan el-Kebir, Muhammed b. Tâhir gibi Hindistanlı âlimlerden istifade ettiğini ve onları da farklı şekillerde etkilediğini dile getirdi. Bu tebliğini müzakerecisi ise Doç. Dr. Haluk Songur’du.

“M. Zâhid Kevseri ve Kur’an İlimleri” konulu dördüncü oturumu Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Prof. Dr. Bedrettin Çetiner yönetti. Oturumun ilk tebliğini konuk profesörlerden Muhammed Sâlim Muhammed Ebûasî sundu. “Kevseri’nin Eserleri Bağlamında Kur’an-ı Kerim: Kur’an İlimleri ve Kur’an Tarihi” başlıklı tebliğinde Prof. Dr. Muhammed Sâlim, Kevseri’nin eserlerinden istifade ederek onun Kur’an ilimleri tasavvurunu, Kur’an tarihi ve Kur’an’ın yazılması, Yedi Harf ve Kıraatler konularındaki görüşlerini ortaya koydu. Bu tebliğin müzakerecisi de Prof. Dr. Davut Aydüz tarafından yapıldı. Bunu müteâkip “M. Zâhid Kevseri’ye Göre Hz. İsa’nın Vefatı, Refi ve Nüzülü İle İlgili Ayetlerin Yorumu” başlıklı tebliği Doç. Dr. Muhammed Aydın sundu. Müslümanların, Kur’an ayetlerine ve sahih hadislere dayanarak hemen hemen ittifak halinde oldukları konulardan birinin Hz. İsa’nın Allah’ın katına çıkarıldığı ve bir gün yeryüzüne ineceği ve daha sonra da vefat edeceği inancı olduğunu belirten tebliğ sahibi; Muhammed Abduh (ö.1905), Reşit Rızâ (ö.1935), Mahmut Şeltût (ö. 1963), Hüseyin Atay, Ruhi Fiğlalı, Süleyman Ateş ve Yaşar Nuri Öztürk gibi birçok kişi tarafından bu İslâmî inancın aslının olmadığı iddia edildiğini ifade etti. Doç. Dr. Aydın sunumunda,

Kevserî'nin bu konu hakkındaki görüşlerini *Nazra Âbire fî Mezâimi Men Yünkiru Nüzûle Îsâ Aleyhisselâm Kable'l-Âhire* adlı eserini esas aldığı söyleyerek değerlendirdi. Bu tebliğ Doç. Dr. Fuat Aydın tarafından müzakere edildi. Bu oturumun son tebliği olan “Kevserî'nin Mütevatir Kıraatler-Kur'an İlişkisi Bağlamında Son Arz, Yedi Harf ve Kur'an'ın Cem'i Meselelerine Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımın Analizi” başlıklı tebliğ, Araş. Gör. Dr. İhsan Kahveci tarafından sunuldu. Dr. Kahveci, Kuran tarihinin önemli konularından biri olduğuna işaret ettiği kıraatler, yedi harf ve cem konuları çerçevesinde Kevserî'nin görüşlerini analiz etti. Tebliğin müzakerecisi ise Hüseyin Akyüzoğlu idi.

Sempozyumun beşinci oturumu Prof. Dr. Abdullah Aydın'ın yönettiği “M. Zâhid Kevserî ve Hadis İlimleri” konusuna tahsis edilmişti. İlk olarak Dr. Hamdi Arslan, Muhammed Avvâme'nin “Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Cerh ve Ta'dildeki Metodu” başlıklı tebliğini okudu. Avvâme'nin tebliğinde, Kevserî'nin bu konuda yazdığı *Te'nîbu'l-Hatîb* isimli eseri ile Abdurrahman el-Muallimî'nin Kevserî'nin bu kitabına yazdığı *et-Tenkîl bimâ fî Te'nîbi'l-Hatîb mine'l-Ebâtîl* adlı reddiyesinden hareketle Kevserî'nin cerh ve ta'dil ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi yapılmaktaydı. Bu tebliğ de Doç. Dr. Mehmet Eren tarafından müzakere edildi. Oturumun ikinci tebliğcisi olan Dr. Ebûbekir Kâfi ise, Kevserî'nin Sünnet Hakkındaki Çalışmaları –Sunum ve Değerlendirme” başlıklı tebliğinde Kevserî'nin sünnet, rivayet, sünnetin anlaşılması, rical ve cerh-ta'dil, konularında yazılan kitaplara verdiği öneme değindikten sonra, sünneti müdafaa ve müsteşriklerin iddialarına reddiye yazma, sünnete ait bazı kaide ve usullerin yazılması ve telifi konusundaki gayretlerine işaret etti. Söz konusu tebliğ Yrd. Doç. Dr. Erdiñç Ahatlı tarafından müzakere edildi. Bu oturumun son tebliği, Dr. Muhammed Sarıkaya'nın “Kevserî'nin Lahn Anlayışı ve İmamları Tenkîtte Lahnin Bir Araç Olarak Kullanımı” başlıklı tebliğiydi. Kevserî'nin müstakil olarak lahn ile ilgili değerlendirmelerinin bulunmadığını belirten tebliğ sahibi, Kevserî'nin Hatib Bağdadî'nin *Târîhi Bağdâd* adlı kitabında Ebû Hanîfe'ye haksız eleştiriler yönelttiğine hükmettiğini ifade etti. Kevserî'nin, özellikle Ebû Hanîfe'nin dil hatalarıyla ilgili rivayet üzerinde durduğunu, söz konusu rivayeti senet ve metin tenkidine tabi tutarak, rivayetin asılsızlığını ortaya koyduğunu aktaran Dr. Sarıkaya, Kevserî'nin bununla da yetinmediğini aynı konu çerçevesinde diğer imamlar ile ilgili gelen rivayetleri de sıraladığını ifade etti. Ardından da Kevserî'nin bunu yapmaktaki amacının diğer üç mezhep imamına saldırmak, dillerinin zayıflığını ortaya koymak değil, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bir tek dil hatasının teşhir edilmesinin önüne geçmek ve bu nedenle Ebû Hanîfe'ye saldırılmasını engellemek olduğuna vurgu yaptı. Ana noktalarına işaret ettiğimiz bu tebliğin müzakerecisi ise Yard. Doç. Mehmet Bilen'di.

Sempozyumun ikinci günündeki “M. Zâhid Kevserî ve Fıkıh” konulu ilk oturum, Prof. Dr. Faruk Beşer tarafından yönetildi. Oturumun ilk tebliğcisi

Prof. Dr. Beşir Gözübenli, “M. Z. Kevserî'nin *en-Nüketu't-tarîfe* İsimli Eseri ve Uygulamalı Fıkıh Usulü Açısından Önemi” başlıklı tebliğinde, Kevserî'nin söz konusu eserini ağırlıklı olarak, özellikle Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin seviyesi ve Hanefî içtihat sistematığında hadislerle ilgili kriterlerin diğer müçtehitlerce iyi anlaşılıp anlaşılmadığı konusuna tahsis ettiğini ifade etti. Prof. Dr. Gözübenli'ye göre Kevserî'nin kitabı bu çerçevede, Hanefî fıkıh usulüne dair teorik kaidelerin uygulamasıyla ilgili olarak da, klâsik kaynaklardaki birikimi sistematik olarak aktararak değerlendirmesi açısından, aynı zamanda özgün bir uygulamalı fıkıh usulü çalışması mahiyetindedir. Prof. Dr. Gözübenli'nin tebliğini, Prof. Dr. Bilal Aybakan müzakere etti. Daha sonra da müzakeresini Dr. Ali İhsan Pala'nın yaptığı, Dr. Muhammed el-Muslih'in “Kevserî'ye Göre Güncel Fıkıhî Hükümlerde Takip Edilmesi Gereken Esaslar” başlıklı tebliğine geçildi. Oturumun üçüncü tebliği ise Dr. Behlül Düzenli'nin “Allâme Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Fetvâ Usul Anlayışı” başlıklı tebliğiydi. Dr. Düzenli tebliğinde Kevserî'nin ictehad, taklid, örf ve maslahat konularında genel olarak klâsik düşüncüyü tekrarladığını; sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve cumhurun görüşlerini ön plana çıkarıp, bunların dışında kalan görüşleri şaz olarak nitelendirerek, bunlara dayalı fetvâ vermeyi caiz görmediğini dile getirdi. Bu tebliğini müzakeresi ise Dr. Abdüssamed Bakkaloğlu tarafından yapılmıştı.

Sempozyumun “M. Zâhid Kevserî ve Mezhep Merkezli Fıkıhî Tartışmalar” konulu yedinci oturumu Prof. Dr. İsmail Kara tarafından yönetildi. Oturumun ilk tebliğ sahibi Doç. Dr. Ayhan Tekineş, “Zâhid el-Kevserî'nin Ebû Hanîfe ile İlgili Polemiklerini Tahlili” başlıklı tebliğinde; Kevserî'nin selef âlimlerinden muhaddis İbn Ebî Şeybe, rivayete dayalı bilgi aktarım geleneğinin son temsilcilerinden hadis tarihçisi Hatib el-Bağdâdî ve mütekekkim Cüveynî'nin görüşlerini tenkit için kaleme aldığı reddiyelerde izlediği metodu tahlil etti. Tebliğ Doç. Dr. Enbiya Yıldırım tarafından müzakere edildi. Oturumun ikinci tebliğini, “Kevserî'nin Sünnî Fıkıh Mezheplerini Savunma Çabaları” başlıklı tebliği ile Yrd. Doç. Dr. Salah Muhammed Ebû'l-Hâc sundu. Ebû'l-Hâc tebliğinde; Kevserî'nin genel olarak fıkıhî mezhepleri özel olarak Hanefî mezhebini savunduğunu, kıymetli yazma eserlerin tahkik ve neşrine önem verdiğini, şüpheleri gidermek için Ehl-i Sünnet mezheplerini aklî ve naklî delillerle desteklediğini, Müslümanları fıkıhî mezheplere sarılmaya davet ettiğini anlattı. Temel vurgularını aktardığımız tebliğin müzakeresini, Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahcivan yaptı. Doç. Dr. Mehmet Günay tarafından sunulan “Ebu Hanîfe ve Hanefî Mezhebi Bağlamında Kevserî-Cüveynî Polemiği” başlıklı tebliği ise Yrd. Doç. Dr. Sahip Beroje tarafından müzakere edildi.

Sempozyumun sekizinci oturumu da Prof. Dr. İlyas Çelebi tarafından yönetildi. “M. Zâhid Kevserî ve Kelâm” konulu oturumda, ilk tebliğ Prof. Dr. Ramazan Altıntaş tarafından sunuldu. Altıntaş “Kevserî'nin Ta'lik Yöntemine Bir Bakış: Cüveynî'nin *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye* Adlı Eseri Örneği” başlıklı tebliğ-

de İslâm geleneğinin hem hâfızı ve hem de muhâfızı olarak nitelendirdiği Kevserî'nin, ne Müslümanların sorunlarına kayıtsız kalacak şekilde körü koruna geleneğe sığındığını ve ne de tamamen yeni din anlayışlarının câzibesine katıldığını ifade etti. Bu tebliğin müzakerecisi de Yrd. Doç. Dr. Süleyman Akkuş idi. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özşenel ise "Kevserî'ye Göre İtikadî Konularda Haber-i Vâhidin Hücciyeti Meselesi" başlıklı tebliğinde, Kevserî'nin haber-i vâhidin zan ifade etmesinin onun vasıtasıyla gelen bilgiye inanmamayı gerektirmeyeceğini, ve sahih haber-i vâhidlerin itikadî konularda bazen bize kanaat verebileceğini düşündüğünü ifade etti. Bu tebliğini müzakeresini de Doç. Dr. Hüseyin Kahraman yaptı. Bu oturumun üçüncü tebliğini Dr. Mehmet İlhan'ın "Şah Veliyullah ed-Dihlevî'nin Bazı Kelâmî Görüşleri Hakkında Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Tenkidleri" başlıklı tebliği oluşturmaktaydı. Dr. İlhan tebliğinde, Kevserî'nin *Husnü't-Tekâdi fi Sîreti'l-İmam Ebî Yûsuf el-Kadî* adlı eserinde, Hindistan'da yetişen önemli âlimlerden Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin hadislerle ilgili çalışmalarını takdirle karşılamakla beraber, felsefî, kelâmî ve tasavvufî bazı fikirlerini tenkit ettiğini, onun ictihadla ilgili görüşlerini de cüretkâr bularak, bu hareketleri hakkında bid'atçılık değerlendirmesinde bulunduğunu ifade etti. Tebliğin müzakerecisi ise Doç. Dr. Said Özervarlı'ydı.

Başkanlığını Prof. Dr. Ali Erbaş'ın yaptığı sempozyumun dokuzuncu oturumu Doç. Dr. Mustafa Akçay'ın "Ebeveyn-i Resul Tartışmalarında Zâhidü'l-Kevserî'nin Yeri ve Bir Hatanın Düzeltilmesi" adlı tebliğiyle başladı. Tebliğ sahibi Doç. Dr. Akçay, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini durumuyla ilgili Ebû Hanîfe'nin görüşüne ilişkin Zâhid el-Kevserî'nin değerlendirme ve tespitlerini aktardı. Bu tebliğ Doç. Dr. Musa Balcı tarafından müzakere edildi. Bu oturumun ikinci tebliğcisi ise Doç. Dr. Halil İbrahim Bulut'un "Muhammed Zâhid Kevserî'ye Göre İslâm Mezhepleri ve Fikir Ayrılıklarının Sebepleri" başlıklı tebliği yer almaktaydı. Doç. Dr. Bulut tebliğinde Kevserî'nin Asr-ı saâdet döneminden başlayarak Müslümanlar arasında fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasının arka planına ışık tutmaya çalıştığını ve bu ayrılıkların genel sebeplerini izah etmeye çalıştığını ifade etti. Tebliğ sahibi ayrıca Kevserî'nin mezhepler ve onların teşekkülünde etkili olan saiklerle ilgilenirken asıl hedefinin, Ehl-i Sünnet anlayışını savunup, doğruluğunu ve İslâm'ın özüne uygunluğunu ortaya koymak olduğunu söyledi. Bu tebliğ de Doç. Dr. İbrahim Hatiboğlu tarafından müzakere edildi. Bu oturumun son tebliği Doç. Dr. Ömer Aydın'ın "M. Zâhid Kevserî İle Mustafa Sabri Efendi'nin Kader Konusundaki Tartışması" başlıklı tebliğiydi. Doç. Dr. Aydın sunduğu tebliğde, Mustafa Sabri Efendi'nin cebr anlayışını savunmaya başlaması ve Maturidî kelâmcılarını eleştirmesiyle vuku bulan tartışmayı değerlendirdi. Doç. Dr. Aydın söz konusu tartışmada Zâhid Kevserî'nin Mustafa Sabri Efendi'yi eleştirirken, onun da Kevserî'yi Mâtürîdilik adı altında Mu'tezilî görüşleri savunmakla yargıladığını ifade etti. Söz konusu tebliğin müzakerecisi ise Doç. Dr. Cafer Karadaş idi.

Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz yönetimindeki onuncu oturum "M. Zâhid Kevserî ve İslâm Düşüncesi" konusuna tahsis edilmişti. Bu oturumda ilk olarak Prof. Dr. Dîn Muhammed "Kevserî'nin İnanca Dair Bidatlere Karşı Mücadele Yöntemi" başlıklı tebliğini sundu. Tebliğ sahibi, Kevserî'nin bu konuda bağlama uygun olarak tarihî, tahlilî, tenkitçi, akli ve filolojik ilmi metotları kullandığını ifade etti. Bu tebliği müzakere eden konuşmacı ise Doç. Dr. Bünyamin Erul'du. Oturumda ikinci olarak tebliğ sunma sırası, "Muhammed Zâhid el-Kevserî'yi Göre "Sünnet-i Hasene" Hadisi Bağlamında Dinde Tecdid İmkânı, Alanı ve Sınırları" başlıklı tebliğ ile Doç. Dr. Cemal Ağırman'a aitti. Doç. Dr. Ağırman Kevserî'nin tecdide tamamen karşı olmadığını, ancak onun anlayışının var olan bir hükmü ya da uygulamayı tamamen değiştirip yerine yeni bir hüküm ya da uygulama getirmek şeklinde değil; zamanla meydana gelen özden uzaklaşmaları yeniden asla döndürmek, ilk aşk ve heyecana, ilk algılamalara dönmek şeklinde kabul ettiğini ifade etti. Bu tebliğ de Yrd. Doç. Dr. Hayati Yılmaz tarafından müzakere edildi. Daha sonra "Muhammed Zâhidü'l-Kevserî ve Tasavvuf" başlıklı tebliği sunan Doç. Dr. Ramazan Muslu; M. Zâhid Kevserî'nin babası Hasan Hilmi Efendi'nin medrese tahsilini tamamladığını ve müşridi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin emriyle Düzce'de bir tekke yaptırdığını ve burada hayatının sonuna kadar irşad ile meşgul olduğunu vurguladı. Doç. Dr. Muslu ayrıca Kevserî'nin medrese tahsilinin yanı sıra tasavvufu bir müşrid rehberliğinde yaşayarak öğrendiğini, bu nedenle de onun 'zülcenâheyn' (çift kanatlı) bir âlim olduğunun söylenebileceğini ancak tasavvuf ve tarikat eğitimi almış olmasına rağmen tekke hayatından uzak durması ve sadece ilmî çalışmalara yönelmiş olmasının da son derece dikkat çekici olduğunu ifade etti. Bu tebliğin müzakerecisi ise Prof. Dr. Reşat Öngören idi.

Prof. Dr. İ. Hakkı Ünal başkanlığında yürütülen "M. Zâhid Kevserî ve Tartışmalar" başlıklı son oturumun ilk tebliği Yrd. Doç. Dr. Recep Alpyağıl'a aitti. Alpyağıl "Zâhid Kevserî-Mustafa Sabri Efendi Karşılaşması'nın Anlam ve Önemi" başlıklı tebliğinde; çağdaş felsefede karşılaşma mefhumunun Gadamer-Derrida, Foucault-Habermas karşılaşmalarında olduğu gibi özel bir anlam ihtiva ettiğini; Zâhid Kevserî-Mustafa Sabri Efendi örneğinden hareketle böyle karşılaşmaların İslâm düşüncesi için de söz konusu edilip edilmeyeceğini tartışmaya açmak istediğini ifade etti. Bu tebliğin müzakeresi Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk Kılıç tarafından sunuldu. Daha sonra "Kevserî ve Çağındaki Zahiri Eğilimlere Karşı Konumu" başlıklı tebliğini sunan Prof. Dr. Abdurrezzak Urkıya, Kevserî'nin zahirî eğilimlere karşı ehl-i sünnetin takip ettiği metodu savunduğunu; ifrat ve tefritten uzak adalet ve orta yolun temsilcisi olan ehl-i sünnete uymanın gerekliliğine işaret ettiğini ifade etti. Bu tebliğin müzakerecisi ise Doç. Dr. Abdullah Kılıç'tı. Sempozyumun son tebliği, Kevserî ve Muasırı Hafız Ahmed b. es-Siddık el-Ğumârî el-Mağribî Arasındaki İlmî Tartışmalar" başlıklı tebliğ ile Prof. Dr. Tevfik b. Ahmed el-Galbazurî'ye aitti. el-Galbazurî,

esma ve sıfat konusunda Ğumârî'nin Selefî, Kevserî'nin ise Maturidî olduğunu; fikhî meselelerde ise Kevserî'nin mezhebe bağı Ğumârî'nin ise mezhepsiz hareket ettiğini aktardı. Bu tebliğın müzakerecisi de Dr. Süleyman Aydın'dı.

Oturumların ardından yapılan değerlendirme ve kapanış konuşmalarında ise söz M. Zâhid Kevserî'nin hemşerisi ve talebesi Dr. Muzaffer Özcanoğlu'na verildi. Özcanoğlu, Kevserî'nin babasının adıyla anılan Hacı Hasan köyünün adının Çalıcuma olarak değiştirilmesini talihsizlik olarak nitelendirdi ve köyün adının ya yeniden Hacı Hasan ya da Kevserî Köyü olarak değiştirilmesini teklif etti. Yabancı uyruklu tebliğciler adına söz alan Cezayir Algriers Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ammar Ceydel, M. Zâhid Kevserî adına Türkiye'de ve farklı ülkelerde kürsüler kurulmasını, Türkiye'nin bu tür çalışmalarda öncülük yapmasını istediklerini dile getirdi. Daha sonra söz alan Doç. Dr. Bünyamin Erul ise Kevserî ile ilgili yapılması gerekenleri sıraladığı konuşmasını "Düzceliler Kevserî'yi duyunca önce hayret etti, sonra sevdi, sonra da iftihar etti. Yeni Kevserî'lerin yetişmesi için yoğun çaba sarf etmeliyiz" ifadeleriyle bitirdi. Sempozyumun Tertip Heyeti başkanı Prof. Dr. Abdullah Aydınlı da, Kevserî'nin vefatından elli beş yıl sonra, Fas'tan Pakistan'a, İngiltere'den Suûdî Arabistan'a kadar farklı coğrafyadan yüzlerce insanı bu salonda topladığını ifade etti ve hakikî âlimlerin böyle bir fonksiyonu icra ettiklerine işaret etti. Kapanışta söz alan Düzce Müftüsü Alaaddin Gürpınar ise Müftülük olarak birkaç yıldır Kevserî adına eğitim ve kültür merkezi inşa etme projesi üzerinde çalıştıklarını söyledi. Sempozyumun son konuşmacı olan Düzce Belediye Başkanı Mehmet Keleş de, belediye olarak Kevserî için ellerinden gelen her türlü hizmeti yapmaya hazır oldukları ifade etti.

Ömrünü ilme adanmış bir âlimi, vakıf olduğu bütün veçhelerle tanıyabilmek için yapılmış böyle geniş çerçeveli bir tahlil çalışması, gelişebilmek için önceye ve sonraya ait iki ucu açık bir anlayışa sahip olması gereken ilim adına anlamlı bir çaba olarak büyük değer taşımasının yanı sıra; üretmeye talip zihinlere tarih bilinci kazandırması açısından da önemlidir. Çünkü böyle bir bilinç beraberinde kendine güveni de taşımakta ve kişiye yaslanacağı, kendisini güvende hissedeceği bir tarih sunmaktadır. Bu gibi çalışmaların devamını dilemek ve emeği geçen herkese teşekkür etmek üzerimize düşen bir borçtur. Bu sempozyumun en önemli kişisi Muhammed Zâhid Kevserî için ise teşekkürlerin en güzelini saklamak daha aşikâr bir borçtur üzerimize. Zira şüphesiz bütün bu konuşulanlar, yazılıp çizilenler için bir ömür boyu o herkesten çok çalıştı.

Nesrin ÜNLÜ

UÜ İlâhiyat Fakültesi, Nilüfer, BURSA